

Memlüklerden
Osmanlılara

FIKIHTA ÇOĞULCULUK

Mezhebe Bağlılık ve Telifik

BURAK ERGİN

İLAHİYAT/HUKUK

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Memlûklerin ikinci sultanı Baybars'ın yargıda dört mezhep uygulamasına geçilmesine dair kararı, fıkıh tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Moğolların, ilk önce Orta Asya'yı, daha sonra da Bağdat'ı işgal etmeleriyle İslam dünyasında başlayan krizin önemli sonuçlarından biri, işgale uğrayan coğrafyadan pek çok âlimin ve Müslüman nüfusun Memlûk topraklarına göç etmesidir. Farklı mezheplere mensup nüfusun belli merkezlere yerleşmesi neticesinde demografik yapının değişmesi ve yeni hukukî ihtiyaçların oluşması, Memlûk idarecilerinin yargı ve iftâda dört mezhep uygulamasına geçmesinin başlıca nedenleri arasında yer alır. Böyle bir uygulama, ulemanın taklid¹ ve bir mezhebe intisapla ilgili bakış açılarını gözden geçirmesini sağlamış ve fıkıh alanında yeni tartışmaların fitilini ateşlemiştir.

Mezheplerin teşekkülüyle birlikte hukukî istikrarı sağlamak amacıyla ulemanın bir kısmı, mezhep bağlılığının caiz olduğunu, hatta bazıları bunun gerekliliğini beyan etmiştir. Onların bu konudaki temel gerekçesi, mezheplerin sahâbe ve tabiîn asrından farklı olarak her bir meseleyi belli bir örgü ve sistem içerisinde ele almaları ve karşılaşılması mümkün olan meselelere dair açık bir yöntem sunmalarındır.² Ayrıca bir mezhebe bağlanma, kişilerin keyfi bir biçimde farklı mezheplerle amel etmeleri sonucu hukuk karşısındaki

1 Taklid kavramı literatürde “başka birinin sözünü delilini bilmeksizin kabul etmektir” şeklinde tanımlanır. Ayrıca bu kavram âlim olmayan birinin amelle ilgili hususlarda mezheplere ya da âlimlere uyması şeklinde ifade edilir. Çalışma boyunca taklid kavramı ikinci anlamda kullanılacaktır. Bu kavramla ilgili geniş açıklama “Kavramsal Çerçeve” başlığı altında verilecektir.

2 Ebü'l-Meâlî İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Salâh b. Muhammed Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/1146; Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Abdillâh el-Hasenî es-Semhûdî, *el-İkdü'l-ferîd fî ahkâmi't-taklîd* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011), 139.

sorumluluklarını ortadan kaldırarak kargaşaya yol açmasının doğuracağı muhtemel problemlere engel teşkil edecektir. Zira bir kısım ulemaya göre kişilerin mezheplerdeki ruhsatlara tâbi olarak farklı mezheplerle amel etmeleri, hukuk sistemini keyfi bir biçimde kullanmalarına ve istismar etmelerine neden olacaktır.³

Önceleri fikhî istikrar gözetilerek kişilerin bir mezhebe bağlanmasının gerekli olduğuna yapılan bu vurgu, Memlûkler döneminde değışmeye başladı. Özellikle avamın dört mezhep içerisinde intikal edebilmeleri ve diğer mezheplerin kolaylık sağlayan hükümlerinden yararlanabilmeleri için mezhebe bağlılık (iltizâm) meselesi tartışılmaya başlandı. Zira bir mezhebe bağlanmanın gerekliliğı ve bunun sürekli bir biçimde devam ettirilmesi fikri, mezhepler arası intikalle⁴ çelişiyordu. Bu bağlamda mukallitlerin herhangi bir mezhebe bağlılıklarının gerekli olmadığı, hatta bunun ancak ulema için geçerli olduğu düşüncesi, âlimler arasında yaygınlık kazanmaya başladı. Bu yaklaşım “âmmînin mezhebi yoktur” şeklinde formüle edilerek mezhebe intisabın âlimler için olduğu fikri sıklıkla gündeme getirildi.⁵ Diğer taraftan bazı âlimler mezhebî iltizamı⁶ geçerli kabul etmekle birlikte intikal düşüncesine olumlu yaklaştılar.⁷ Dolayısıyla mezhepler arası intikal büyük oranda âlimler arasında karşılık buldu.

Bir mezhebe bağlanmanın gerekli olmadığı ve mezhepler arasında intikal edilebileceğı yaklaşımı Memlûklerin önde gelen bazı âlimleri tarafından benimsendi. Bu konuda İzz (İzzeddin) b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), Nevevî

-
- 3 Ebü'l-Meâlî İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Mugisü'l-halk fi ihtiyârî'l-ehak* (Matbaatü'l-Mısıryye: Muhammed Muhammed Abdullatif, 1934), 13-16; Ebü Muhammed Sirâceddin Ali b. Osman el-Üşî, *el-Fetâvâ's-Sirâciyye*, thk. Muhammed Osman el-Bestevî (Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 282; Ebü Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdirrahmân eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Kitâbü'l-Fetvâ ve ihtilâfi'l-kavleyn ve'l-vecheyn el-meşhûr bi-Edebi'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Mustafa Mahmûd el-Ezherî (Kahire: Dâru İbnü'l-Kayyim ve Dâru İbnü Affân, 2005), 288.
- 4 Mezhepler arası intikal kişinin amelle ilgili hususta farklı bir mezhebi taklid (uyması) etmesi anlamında kullanılır. Kavramla ilgili geniş açıklama “Kavramsal Çerçeve” başlığında verilecektir.
- 5 Ebü Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 3/351; Semhûdî, *el-İkdü'l-ferid*, 82-84, 105-109.
- 6 Bu kavram ilgili literatürde bir mezhebe bağlanma şeklinde kullanılır. Biz de kitap boyunca bu kavramı bir mezhebe bağlanma şeklinde kullanacağız. Kavramla ilgili geniş açıklama “Kavramsal Çerçeve” başlığında gelecektir.
- 7 Örnek için bk. Ebü'l-Hasen Takıyyüddin Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmâm es-Sübki, *Fetâvâ's-Sübki*, nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/151-152, 2/418.

(ö. 676/1277) ve Karâfi (ö. 684/1285) fer'î meselelerin tamamında bir mezhebe intisabın lazım olmadığını ve mukallitlerin mezhepler arasında intikal edebileceğini beyan ettiler⁸ ve sonraki literatürde bu âlimlerin konuya dair görüşleri daima referans olarak verildi.⁹ İlerleyen yüzyıllarda Memlûk âlimleri intikalin çerçevesini ve sınırlarını netleştirmeye çalıştı. Nitekim Takıyyüddin es-Sübkî fetvalarında mezhepler arası intikalin şartlarını ve detaylarını belirleme konusunda önemli açıklamalar yaptı. Verdiği birçok fetvada belirli şartlar dâhilinde gerek bireysel meselelerde gerekse yargıyla ilgili hususlarda diğer mezheplerden yararlanılabileceğini ifade etti.¹⁰ Hanefi mezhebi içinde ise intikale karşı güçlü bir muhalefet vardı. Bu muhalefeti kırma hususunda İbnü'l-Hümâm oldukça etkin bir rol üstlendi. Onun, bir mezhebe bağlılığın gerekli olmadığı ve kişilerin mezhepler arasında dilediği gibi intikal edebileceği anlayışı sonraki Hanefiler arasında ciddi karşılık buldu.¹¹

Mezhepler arası intikale izin verilmesine paralel bir biçimde bunun sınırının ne olacağı gündeme geldi. Şayet kişinin mezhepler arasında intikal etmesine müsaade edilecekse her mezhebin kolay gelen hükümleri alınarak ruhsatlarla amel edilebilir miydi? Aynı şekilde benimsediği mezhep dışında

8 Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibin ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Zehîr eş-Şâviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 11/117; Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdris el-Karâfi, *Nefâ' isü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz), 9/3964-3965; *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2004), 339; İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselâm es-Sülemî eş-Şâfiî, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman Abdülfettâh (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1986), 150-153; Ebü'l-Kâsım b. Ahmed b. Muhammed el-Belevî el-Kayrevânî el-Mâlikî el-Burzülü, *Fetâvâ'l-Burzülü Câmi'u mesâ'ili'l-ahkâm fimâ nezele bi'l-müftîn ve'l-hükkâm*, thk. Muhammed Habîb el-Hile (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 1/76-79.

9 Örnek için Bk. İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/351-352; Semhûdî, *el-'İkdü'l-ferîd*, 107-108, 116-122; Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Ali el-Vefâi el-Mısrî eş-Şürûnbülâli, *Mecmû'atü'r-resâ'il, Resâ'ilü's-Şürûnbülâli et-Tahkikâtü'l-kudsiyye ve'n-nefehâtü'r-rahmâniyye fi mezhebi's-sâdeti'l-Hanefiyye*, thk. Ahmed Fevvâz el-Humeyyir, Târik Muhammed Sirenî Muhammed Abdurrahman el-Hatîb (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 1438/2017), 1/248-249. Şürûnbülâli'nin *el-'İkdü'l-ferîd li-beyâni'r-râcih mine'l-hilâf bi-cevâzi't-taklîd* ilgili risalesi bu mecmuanın içerisinde. Bundan sonraki dipnotlarda doğrudan risalenin ismi verilecektir. 1/240-241; Abdülgani b. İsmâil en-Nâblusî el-Hanefî, *Hulâsatu't-tahkîk fi beyâni hükmi't-taklîd ve't-telfîk*, thk. Ziyâü'l-Hakk Ebû Bekir Mustafa Cûra (Kahire: Dâru'l-İhsân, 2016), 36.

10 Sübkî, *Fetâvâ's-Sübkî*, 1/151-152, 2/418.

11 Kemâleddin İbnü'l-Hümâm Muhammed b. Abdülvahid, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, thk. eş-Şeyh Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 7/238-239; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/351-352; Zeynüddin b. İbrâhim İbn Nuceym el-Mısrî, *el-Bahrü'r-râ'ik*, thk. Zekerıyyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 6/446-448.

farklı bir mezhebin bir görüşünü taklid eden kişi telfikle¹² neticelenen bir amel işlediğinde hukukî açıdan bu meşru olacak mıydı? Bazı âlimler bunu zaruret ve ihtiyaçla sınırlandırırken bir kısmı bunu tetebbu'ruhasa¹³ (ruhsatlara tâbi olma) bulunmaması şartı ile kayıtlamıştır. Ruhsatlara tâbi olma konusu, yasaklığına dair icmâ iddialarıyla ciddi bir muhalefetle karşılaşsa da zaman içerisinde naslardaki kolaylığın alınabileceğine yapılan vurgudan hareketle bu muhalefet aşılmaya çalışılmış, telfike neden olmadığı müddetçe ruhsatlara tâbi olunabileceği bir kısım ulema tarafından dile getirilmiştir. Nitekim İzz b. Abdüsselâm ve Karâfî gibi âlimler tetebbu'ruhasa cevaz vermişler ve ilerleyen yüzyıllarda âlimler arasında bu yöndeki eğilim giderek güç kazanmıştır.¹⁴

Yargı ve iftâda dört mezhep uygulamasına karşı çıkan bir kesim de bulunmaktaydı. Onların bu konudaki temel endişe ve çekincesi, çoklu mezhep uygulamasının hukukî yapıda istikrarı bozacağı ve keyfiliğe neden olarak teklifi hükümleri (dinî ve hukukî sorumlulukları) ortadan kaldıracığıydı. Bir mezhebe bağlılık gerekli değilse, kişinin dilediği mezhebin hükümleriyle amel etmesine engel bir durumun olmaması gerekirdi. Bundan dolayı Kâfiyeci gibi bazı fakihler intikali zaruret ve ihtiyaç durumuyla kayıtlayarak farklı bir mezhebi taklidin çerçevesini çizmeye çalışırken Şâtibî gibi bir kısım âlimler ise tamamen intikale karşı çıktı.¹⁵ Bu şekilde yargı ve iftâ sisteminde keyfiliğin önüne geçilmesi amaçlandı.

Mukallitlerin mezhepler arasında belli şartlar dâhilinde intikallerine olumlu bakılırken kâdırlara diğer mezheplere göre hüküm verme yetkisi tanınmamaktaydı. Kâdırlar kendi mezheplerinin sahih kabul edilen görüşlerini uygulamakla sorumluydu. Buna aykırı davrananlar idareciler ve kâdılkudâtlar tarafından

12 Telfik: “bir meselede iki farklı görüşün bir araya getirilmesi suretiyle her iki âlimin söylemediği ve karşı çıktığı üçüncü yeni bir görüş ihdas edilmesi” şeklinde tanımlanabilir. Kavramla ilgili geniş bir açıklama “Kavramsal Çerçeve” başlığında verilecektir.

13 Kişinin mezheplerin hükümlerinden kolay hükümleri seçmesi ve bununla amel etmesi anlamında kullanılır. Kavramın geniş bir biçimde açıklaması “Kavramsal Çerçeve” başlığında verilecektir.

14 Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, 339; a.mlf. *Nefâ'isü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*, 9/3965; İzz b. Abdüsselâm, *Kitâbü'l-Fetâvâ*, 150-153; Burzülü, *Fetâvâ'l-Burzülü*, 1/76-79.

15 Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, thk. Muhammed Mirâbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü Nâşirûn, 2017), 2/452-478; Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci, *Neşâtü's-sudûr fi şerhi kitâbi el-Ferah ve's-sürûr fi beyâni'l-mezâhibi'l-erba'ati fi'l-'usûr*, thk. Hasan Özer (İstanbul: Şirketü Dâru'l-irşâd, 2011), 162-164.

görevlerinden uzaklaştırma, kınama gibi çeşitli cezalara çarptırılıyordu.¹⁶ Zira bir mezhebin içerisinde birden çok görüş vardı ve bu görüş çeşitliliğine müsaade edildiği takdirde hukuk sisteminde keyfilığe neden olabilirdi. Kâdıların mezhep içerisindeki sahih görüşle amel etmesi ve zayıf görüşlerden kaçınması gerektiğine dair fermanlar yayınlandı. Bu fermanlara paralel bir biçimde fûrû-i fıkıh ve fetva eserlerinde kâdıların mezhep içerisindeki sahih görüşle amel etmesi gerektiği vurgulandı.¹⁷

Öte yandan hukuk sistemindeki esneklik dört mezhebe mensup kâdılar eliyle sağlanıyordu. Şâfiî mezhebinin müsaade etmediği bir hususta kişi Mâlikî kâdiya başvurabiliyor ve böylelikle hukuk sisteminde esneklik ve kolaylık temin ediliyordu. Örneğin istibdâl davaları Hanbelî kâdılar, zındıklık, hidâne ile ilgili davalar Mâlikî kâdılar huzurunda görülüyordu.¹⁸ Aynı şekilde fıkıh eserlerinde müftülerin ve kâdıların kişileri farklı mezhep kâdılarına yönlediklerine dair örneklerle rastlamak mümkündür.¹⁹

Usul edebiyatında dört mezhep uygulamasının teorik çerçevesi inşa edilirken yargı sistemindeki çoğulculuğun tatbikine dair pratik tartışmalar fetva eserlerine yansımaktaydı. Özellikle birbiriyle ilişkili davaların farklı kâdılarda nasıl görüleceğine ve sürecin işleyişine dair tartışmalar öne çıkmaktaydı.²⁰ Bu tartışmalar *mûceb* adıyla yeni bir kavramın doğmasına neden oldu. Memlûk

16 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'î'l-'umr*, thk. Hüseyin Habeşi (Mısır: el-Meclisü'l-'Alâ liş-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1969), 1/194; Yossef bununla ilgili pek çok örnek sunmaktadır. Daha fazla örnek için bk. Yossef Rapoport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qadis under the Mamluks", *Islamic Law and Society* 10/2 (2003), 216-217.

17 Sübkî, *Fetâvâs-Sübkî*, 1/594-596; Ebü İshâk Necmüddîn İbrâhim b. Ali b. Ahmed et-Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk: Tarsusi'nin Siyasetnamesi*, hazırlayan Muhammed Usame Onuş; editör: Özgür Kavak, Hızır Murat Köse (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 55-69; Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah, *Mûcebâtü'l-ahkâm ve vâkı'âtü'l-eyyâm*, thk. Muhammed Suûd el-Maînî (Bağdad: Matbaatü'l-İrşad, 1983), 194; a.mlf. *et-Tercih ve't-tashih 'ale'l-Kudûri*, thk. Dayâ Yunus (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1435/2014), 129; Semhûdî, *el-'İkdü'l-ferid*, 95-99; Rapoport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid", 216-217.

18 Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Minhâcî Eesyütî, *Cevâhirü'l-ukûd ve muînü'l-kudât ve'l-muvakkîn ve's-şühâd*, thk. Müs'ad Abdülhamid Muhammed es-Sâdenî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1996), 1/305, 2/196.

19 Şahin Khanjanov Memlûkler döneminde dört mezhep uygulamasıyla ilgili makalesinde *tefviz* uygulamasından bahseder. Bu uygulamaya göre ihtiyaç halinde bir mezhep müftüsü ya da kâdısı, avamdan olan kişileri dava ya da fetva konusu olan meselede kolaylık sağlayan diğer mezheplere havale edebiliyorlardı. Bk. Şahin Khanjanov, "Hukukî Genişlik Bağlamında Memlûkler Döneminde Tatbik Edilen Dört Mezhep Uygulaması", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2021), 456-461.

20 Örnek bir vaka için bk. İbn Kutluboğa, *Mûcebâtü'l-ahkâm*, 66-71.

yargı sisteminde ortaya çıkan mûceb problemi ve ilgili edebiyat, bu çalışmanın hacmini aşacak niteliktedir.

Mezhepler arası intikal ve tettebbuu'r-ruhas tartışmaları zaman içerisinde farklı bir noktaya geldi. Baybars'ın dört mezhep uygulamasını resmîyete koyduğu ilk yüzyıllarda tartışma intikal ve bunun şartları çerçevesinde şekillenirken, daha sonraki yüzyıllarda konu yavaş yavaş telfik tartışmalarına evrildi. Şam Hanefî Başkâdısı Necmeddin et-Tarsûsî, Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'un görüşünü birleştirerek mezhep içi telfik yapmak suretiyle Hanefî literatüründe telfik tartışmalarının fitilini ateşledi. Hanefî ve Hanbelî kâdılar tarafından onaylanan bir vakfın hukukî durumuna ilişkin verdiği fetvada telfik yaptı.²¹ Bununla birlikte Memlûkler döneminde telfike karşı güçlü bir muhalefet vardı. Nitekim Takıyyüddin es-Sübki iki mezhebi taklid etmek suretiyle icmâa aykırı bir biçimde elde edilen üçüncü görüşün batıl olduğuna dair bir fetva verdi,²² bu şekilde karar veren Hanbelî bir kadıyı görevinden azletti.²³ İbnü'l-İmâd el-Akfehî (ö. 808/1405) yargıda telfik yapan kâdılarını uyararak telfikin batıl olduğunu icmâ iddiasıyla temellendirdi.²⁴ Ayrıca başkâdılık yapan Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 805/1403) bir fetvasında telfike olumlu bakılmadığına işaret ederek fetvasının telfikle ilgisinin olmadığını vurgulama ihtiyacı hissetti.²⁵ Diğer taraftan Kâsım b. Kutluboğa telfike dayanarak fetva veren bazı müftüleri eleştirdi.²⁶ Konunun yeni gündeme geldiği Memlûkler döneminde âlimler eserlerinde ve fetvalarında telfik konusuna temas etseler de bu konu derinlemesine ele alınmadı. Bu dönemin asıl tartıştığı problem mezhepler arası intikal ve tettebbuu'r-ruhası.

Osmanlı Devleti'nin Memlûklere ait topraklara hâkim olması sonucunda idari sistemde belli değişiklikler yapılsa da Memlûk gelenekleri sürdürüldü. Özellikle idari yapı Memlûk elitleri ile Osmanlı'nın merkezden atadığı

21 Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhim b. Ali b. Ahmed et-Tarsûsî, *Enfa' u'l-vesâ'il ilâ tahrîri'l-mesâ'il el-Fetâva't-Tarsûsiyye*, thk. Abdullah Nezir Ahmed Mizzi (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2014), 306.

22 Sübki, *Fetâva's-Sübki*, 1/152.

23 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürierü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'etis-sâmine*, thk. Muhammed Abdulmuîd Dân (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1972), 3/4-5.

24 Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. İmâd b. Muhammed el-Akfehî İbnü'l-İmâd, *Tevkîfü'l-hükkâm alâ kavâmidil-ahkâm*, thk. Nusayr Hıdır Süleyman eş-Şâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 434-436.

25 Ebü'l-Bekâ Alemüddîn Sâlih b. Ömer b. Reslân el-Kinânî el-Bulkînî, *et-Tecerrüd ve'l-ih-timâm bi-cem'i fetâva'l-vâlid şeyhi'l-İslâm*, thk. Ömer Hasan el-Kıyyâm, Emced Reşid (Ammân: Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2015), 4/357-358.

26 İbn Kutluboğa, *Mûcebâtü'l-ahkâm*, 245-246.

görevliler arasında oluşturuldu. Ayrıca zaman içerisinde toprak mülkiyet sistemiyle ilgili yenilikler yapıldı.²⁷ Buna paralel bir biçimde yargı ve iftâda bazı düzenlemeler yapılsa da mevcut dört mezhep uygulaması genel hatlarıyla devam etti. 10./16. yüzyılda intikal, tetebbu'r-ruhas ve telfikle ilgili tartışmaları tevarüs eden Kahire ve Mekke'de yaşayan dönemin önde gelen fakihleri, bu tartışmaları sürdürdü. Bunların içerisinde İbnü'ş-Şelebî (ö. 947/1540), İbn Nüceym ve İbn Ziyâd gibi âlimler bazı katkılar verdilerse de telfike dair en önemli değerlendirmeleri Heytemî yaptı. O, mezhepler arası intikal ve telfik konusuyla ilgili yargı ve iftâ hakkında kendisine yöneltilen sorulara daha önceki Memlûk tecrübesini de dikkate alarak cevaplar verdi.²⁸

Memlûkler döneminde telfike karşı güçlü muhalefetin varlığına rağmen 10./16. yüzyılda aksi yönde bir anlayış gelişmeye başladı. İbnü'ş-Şelebî, İbn Nüceym, Emîr Pâdişah gibi Hanefî âlimler telfikin caiz olduğunu ifade ettiler.²⁹ İbn Nüceym'in telfikin caiz olduğuna ilişkin açıklaması, sonraki literatürde tepkiyle karşılandı. Diğer taraftan Emîr Pâdişah telfikin cevazını usul açısından temellendirerek savundu. Onun konuya dair yaptığı açıklamalar ilerleyen yüzyıllarda tartışıldı.

Artan telfik tartışmaları 11./17. yüzyılda Kahire ve Mekke'de yaşayan ulemanın ciddi anlamda gündemini meşgul etti. Aralarında entelektüel anlamda ulema ağının olduğu bu bölgedeki fakihler, gerek risalelerinde gerekse eserlerinin ilgili bölümlerinde ya da verdiği fetvalarda taklid ve telfik konularına dair açıklamalar yaptılar. Memlûkler dönemi ve sonrasındaki süreçte ortaya çıkan tartışmalardan beslenen risaleler, farklı açılardan konuyu incelediler. Bu tartışmalar özünde iki problemi ele alıyordu:

Birincisi mezhepler arası intikalin zaruret ve ihtiyaçla mı sınırlandırılacağı, yoksa böyle bir sınırlandırma olmaksızın kişilerin dilediği gibi farklı mezhepleri taklid etmesinin caiz mi görüleceği meselesiydi. Fikhî açıdan diğer mezheplerin kolay hükümlerinden yararlanılması taraftarı olan Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr eş-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659), Ali b. Ebû Bekir el-Cemâl el-Hazrecî el-Mekki (ö. 1072/1662) gibi bazı fakihler intikale olumlu bakmaktaydı.

27 Jane Hathaway, *The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516-1800* (London and Newyork: Routledge, 2008), 49-52; Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/566-567.

28 Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer Heytemî, *el-Fetava'l-kübra'l-fikhiyye*, zabt ve tashih; Abdullatif Abdurrahman (Beyrut: Ahmed b. Yûnus b. Muhammed es-Suûdî İbnü'ş-Şelebî, *Fetâvâ İbni'ş-Şelebî*, thk. İmâd b. Muhammed b. Nayif el-Cenâbî el-Kahtânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2018), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2018), 3/351-353.

29 İbnü'ş-Şelebî, *Fetâvâ İbni'ş-Şelebî*, 1/257, 288-289.

Çünkü vakıfların uzun süre kiralanması ve istibdâli, kişinin gelirlerini kendisine tahsis etmiş olduğu vakfın hukukî açıdan meşruiyeti, yazılı belge üzerine yapılan şahitliğin mahkemede delil olarak kabul edilmesi, nafaka problemiyle karşı karşıya kalan kadınların hukukî durumu gibi pek çok meselenin farklı mezheplere başvurularak çözümlenmesi gerekebiliyordu. Öte yandan diğer mezheplerin taklidine izin verilmesi durumunda bunun hukuk sisteminde keyfilige neden olma ihtimali vardı. Çünkü farklı mezheplerin taklid edilmesi halinde hiçbir mezhebin ifade etmediği görüşler ortaya çıkabilmekteydi. Dolayısıyla bu tür hususları göz önünde bulunduran Burhânüddîn İbrâhîm b. Hüseyin b. Ahmed Pîrîzâde (ö. 1099/1688) gibi bazı fakihler mezhepler arası intikale karşı çıkmaktaydı.

İkinci problem ise intikalle sıkı bir şekilde irtibatlı olan telfikin meşruiyeti sorunu idi. Telfik meselesinin yoğun bir biçimde tartışılmasının altında kişilerin yargıdan bağımsız bir biçimde hukukun sınırlarını zorlayacak bir takım hükümler elde etmeleri yatmaktaydı. Zira yargıyı ilgilendiren meselelerde telfikle ulaşılan hükmün meşruluğu ve buna hukukî açıdan verilecek cevap önemliydi. Aynı şekilde avamın bazı ibadetlerde telfik yapmaları cevaplanması gereken diğer bir problem idi. Çünkü Mekke’de farklı mezhebe mensup imamın arkasında namaz kılınması, hac yolculuğu esnasında Hanefîlerin namazlarını cem’ edebilmek için diğer mezhepleri taklid etmesi gibi bazı fer’î meseleler telfik bağlamında tartışılmaktaydı. Bu tartışmalarda telfikin tanımı ve kapsamı da önemli bir yere sahipti. Çünkü birbiriyle ilişkili iki farklı meselede ayrı ayrı mezheplerin taklid edilmesi İbn Ziyâd ve onun gibi düşünen Şâfiî fakihlere göre bir sorun teşkil etmemekteydi. Onlar açısından telfik daha dar bir anlama sahipti. Heytemî ve onun gibi düşünen Şâfiî fakihler ile Şürünbülâlî gibi bazı Hanefîler ise telfiki geniş bir biçimde tanımlamaktaydılar.

Araştırmanın Sınırlandırılması ve Yöntemi

Bu çalışmada kronolojik bir sıra gözeterek taklid ve telfik tartışmaları irdelenecektir. Birinci bölümde Memlûkler dönemi tetkik edilecek ve konuların tarihî gelişimi ve buna paralel bir biçimde literatürün şekillenmesi ele alınacaktır. Burada konuya dair görüş beyan eden ve sonraki literatürde de isimlerine sıkça atıf yapılan müellifler ön planda tutulacaktır. Memlûkler döneminin dört mezhep uygulamasının bütün veçe ve ayrıntılarını ele alma gibi bir amacımız bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir hedef tezin hacmini aşacak niteliktedir. Zira bu bölümü yazma amacımız, Osmanlı döneminde, özellikle Mekke ve Kahire’deki fakihlerin yaptığı tartışmaların tarihî arka

planını ve usulî zeminini ortaya koymak ve ilgili literatür içerisindeki sürekliliği göstermektir. Nitekim 10.-11./16.-17. yüzyıllardaki literatürün Memlûk ulemasının görüşlerinden beslendiği görülmektedir.

İkinci bölümde 10./16. yüzyılda Mekke ve Kahire fıkıh çevrelerindeki taklid ve telif tartışmaları ele alınacaktır. Osmanlı Devleti'nin Memlûk topraklarına hâkim olmasının hukuk alanında getirdiği değişimler irdelenecek ve bu değişimler üzerine modern dönemde yapılan tartışmalar değerlendirilecektir. Bu coğrafyada yaşayan âlimlerin Memlûk mirasını nasıl sürdürdükleri ve yorumladıkları üzerinde durulacaktır. Ayrıca telif tartışmaları incelenerek, özellikle konuyu farklı açılardan ele alan Heytemî'nin görüşlerine yer verilecektir.

Üçüncü bölümde ise aynı coğrafyada 11./17. yüzyılda âlimler arasında cereyan eden tartışmalar taklid risaleleri üzerinden mukayeseli olarak incelenerek tartışmaların tasvir ve analizi yapılacak, âlimlerin taklid ve telifle ilgili hangi hukukî problemleri çözmeye çalıştıklarının cevabı aranacaktır. Mezhepler arası intikalin usulî zemini, sınırları, hukuk sisteminde doğurabileceği muhtemel problemler incelenerek risale yazarlarının konuyla ilgili farklı yaklaşımları ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünün Kahire ile Mekke ve 10.-11/16.-17. yüzyıllarla sınırlandırılmasının sebebi taklid ve telif risale edebiyatının bu yüzyıllarda ve mezkûr şehirlerdeki ilim çevrelerinde ortaya çıkmasından dolayıdır. Ayrıca fetva veren ve konu hakkında görüş beyan eden âlimlerin çoğunluğunun bu iki şehirde yaşadığı not edilmelidir.

Mezhep içi telif konusu, 10./16. yüzyılda Osmanlı merkezinde Ebusuûd ve Birgivi (ö. 981/1573) arasında mezhep içinde iki farklı görüşün birleştirilmesiyle üçüncü bir görüş elde edilmesi suretiyle ulaşılan para vakıflarının meşruiyeti bağlamında tartışılmıştır. Dolayısıyla bu iki âlimin asıl amacı telif problemini ele almak değildir. Muhammed b. Hamza el-Aydinî (ö.1122/1711)³⁰ de taklidle ilgili risalesinde Anadolu topraklarında ikrah altında gerçekleşen talak meselesini incelemektedir. Diğer taraftan yargı ve iftâ sisteminde Hanefî mezhebi esas alındığı tek hukuklu bir sistemin hâkim olduğu Anadolu ve Rumeli'de konu Bilad-ı Arab topraklarında olduğundan farklı bir bağlamda ele alınmış ve görebildiğimiz kadarıyla mezhepler arası telif tartışmaları gündeme gelmemiştir. Ayrıca hukukî istikrarın öncelendiği

30 Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin vefat tarihinin tespitiyle ilgili bir çalışma için bk. Mustafa Ateş, "Âlim Muhammed'in Risâlelerinde 17. Yüzyıl Sosyal Hayatına Dair Fikhî Meseleler ve Çözümleri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (2021), 405-406.

Osmanlı'nın merkez topraklarında bazı istisnai durumların haricinde Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezheplerin taklidine olumlu bakılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma mezhepler arası intikal ve telfik konusunun tartışıldığı ve fikhî çoğulculuğun bulunduğu Kahire ve Mekke'ye yoğunlaşacaktır.

Ayrıca yöneme dair burada işaret edilmesi gereken diğer bir nokta taklid ve telfik konusunun bütün mezhepleri ilgilendiren ortak bir problem olmasıdır. Bu bakımdan meseleyi ele alan yazarlar eserlerinde diğer mezheplere mensup âlimlerin görüşlerini de zikretmişlerdir. Özellikle Semhûdî, Muhammed b. Abdullah el-Bağdâdî (ö. 1016/1607), İbnü's-Sâîğ (ö. 1066/1656)³¹, Şürünbülâlî, Ali b. Ebû Bekir el-Cemâl el-Hazrecî el-Mekkî (ö. 1072/1662), Abdülganî b. İsmâil en-Nâblusî (ö. 1143/1731) gibi risale yazarları diğer mezheplerin âlimlerinin görüşlerine yer verirken Mer'î, Pîrîzâde, Ebü'l-Avn (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârîni (ö. 1188/1774) gibi bazı risale yazarları diğer mezheplerin literatürüne atıf yapmayıp meseleyi sadece kendi mezheplerinin edebiyatı çerçevesinde tetkik etmeyi tercih ederler. Dolayısıyla tez boyunca taklid ve telfik meselesi mezheplerin ortak bir problemi olarak ele alınacak, yeri geldikçe sadece kendi mezhebi içerisinde konuyu ele almayı tercih eden yazarların yaklaşımına dikkat çekilecektir.

Çalışmanın Kaynakları

Klasik Literatür

Memlûkler döneminde kaza ve iftâda dört mezhep uygulamasıyla birlikte usul, fûrû ve fetva eserlerinde intikal, tetebbu'ruhas ve telfik konusu yoğun bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Mezhepler arası intikal konusu Memlûkler öncesinde fikhî eserlerinde yer almaya başlamış olsa da bu dönemden itibaren mezhepler arası intikalın meşruiyeti, şartları ve sınırları konusundaki tartışmalar genişleyerek devam etmiş ve bu konu fikhî literatüründe geniş yer bulmuştur. Dolayısıyla birinci bölümün kaynaklarını Memlûkler döneminde telif edilen fikhî ve fikhî usulü eserleri oluşturacaktır. İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî'si*, Karâfî'nin

31 Hanefî mezhebine mensup olan Muhammed b. İbrâhim Seriyüddin İbnü's-Sâîğ (ö. 1066/1656), Mısır'da eğitimini aldıktan sonra Paşazade Hüseyin'e mülazım olmuş ve Süleymaniye ile Sargatmışiyye Medreseleri'nde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Kudüs kâdılığı da yaptı. Bâbertî'nin *el-İnâye'si* ile Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin *Şerhu'l-Miftâh'ı* ve Beyzâvî tefsirine haşiye yazmıştır. Bk. Muhammed el-Emin b. Fazlillâh b. Muhibullâh el-Muhibbî el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşkî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karni'l-hâdî 'aşer*, (Beirut: Dâru Sâir, ts.), 3/316-318.

Nefâ' isû'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl ve *Tenkîhu'l-fusûl fi'htisâri'l-Mahsûl* adlı usul eserleri, Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakin*'i, Tarsûsî'nin *el-Fetâvât-Tarsûsiyye* adıyla da bilinen *Enfa' u'l-vesâ'il ilâ tabrîri'l-mesâ'il*, Takiyyüddin es-Sübkî'nin *Fetâvâs-Sübkî'si* müracaat edeceğimiz kaynaklar arasındadır. Aynı şekilde Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) *el-Muvâfakât*'ı, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr* adlı eserinin yanı sıra *et-Tabrîr fi 'ilmi'l-usûl* eseri ve İbn Emîru Hâcc'ın (ö. 879/1474) bu eser üzerine yazdığı *et-Takrîr ve't-tabhîr* isimli şerhten istifade edilecektir. Kasım b. Kutluboga'nın *Mucebâtü'l-ahkâm ve vâkı'âtü'l-eyyâm* ile *et-Tashîh ve't-tercih 'alê'l-Kudûri* adlı eserinden yararlanılacaktır. Ayrıca bu bölümde Şâfî âlim Şemsüddîn es-Süyûtî el-Minhâcî'nin (ö. 889/1484'ten sonra) yargıdaki dört mezhep uygulamasına dair örnekler sunan *Cevâhirü'l-ukûd ve muînü'l-kudât ve'l-muvakkîn veş-şühûd* adlı eserine ve başka mezheplerin taklidi konusunu ele alan Semhûdî'nin *el-Ikdül-ferîd fi ahkâmi't-taklîd*'i ile Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Cezîlü'l-mevâhib fi ihtilâfi'l-mezâhib* adlı risalelerine başvurulacaktır.

Dört mezhep uygulamasına dair bilgi veren dönemin tarih eserlerinden de yararlanılacaktır. Bunlar arasında İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (ö. 749/1349) *et-Ta'rif bi'l-mustalahi's-şerîfi*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye'si*, Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ'*, Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*'ü, İbn Hacer el-Askalanî'nin (ö. 852/1449) *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr* adlı eserleri zikredilebilir.

Çalışmanın ikinci bölümünde 10./16. yüzyılda tartışmalara dâhil olarak konuya katkı sağlayan âlimlerin eserleri, tezin ana kaynaklarını oluşturacaktır. İbnü's-Şelebî'nin *Fetâvâ'sı*, Heytemî'nin *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* ile *el-Fetâvâ'l-kübrâ'l-fıkhiyye'si*, İbn Nuceym'in eserleri, Şemsüddîn er-Remlî ile İbn Ziyâd'ın fetva mecmuaları, Emîr Pâdişah'ın *Teyisirü't-Tabrîr*'i, Abdurrahman b. Hüseyin'in (ö. 1250/1835) *Gâyetü telhisi'l-murâd min Fetâvâ İbn Ziyâd* adlı fetva mecmuası bu bölümde kullanılacak olan fıkıh eserlerinden bazılarıdır. Ayrıca Memlûk topraklarının Osmanlı hâkimiyetine geçişini anlatan İbn İyâs'ın (ö. 930/1524 [?]) *Bedâ'i' u'z-zühûr fi vekâ'i'i'd-dühûr* aldı tarih eseri bu bölümde başvurulacak eserler arasındadır.

Tezin üçüncü bölümünün ana kaynaklarını ise 11.-12./17.-18. yüzyıllar arasında yaşamış olan Mer'î b. Yûsuf, Abdülazîm b. Molla Ferrûh, İbnü's-Sâiğ, Şürünbülâlî, Hazrecî, Sadık Pâdişah (ö.1077/1666)³², Pîrizâde, Hifnî, Nâblusî

32 Mehmet Boynukalın, Sadık Padişah'ın vefat tarihinin bazı kaynaklarda 1097 olarak geçtiğini ancak bunun bir tahrif sonucu olduğunu ifade etmektedir. Bk. Mehmet Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 409.

ve Seffârîni'nin taklid ve telfik konularına dair tahsis ettikleri risaleler oluşturmaktadır.³³ Risale yazarlarının biyografik bilgileri için Muhibbî'nin (ö. 1111/1699) *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi' aşer'*ine ve Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr'ın *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-zeher fi terâcimi efâzili Mekke min karni'l-âşir ile'l-karni'r-râbi' aşer'*ine müracaat edilecektir. Ayrıca 11./17. yüzyılda taklid ve telfik konusunun ulema arasındaki tartışma ve değerlendirmelerini göstermek için bu döneme ait fûrû fıkıh ve fetva kitapları ile hadis şerhlerinden yararlanılacaktır. Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmi' i's-sagîr'*i, Muhammed Ali b. Muhammed Allân'ın (ö. 1057/1648) *Delîlü'l-fâlihîn li-turukı Riyâzi's-sâlihîn* adlı çalışması, Hayreddin er-Remlî'nin (ö. 1081/1671) oğlu ve talebesi tarafından derlenen *el-Fetâva'l-Hayriyye li-nef' i'l-beriyye* ismindeki fetva mecmuası ile *Hâşiyetü Câmi' i'l-Fusûleyn'* (*el-Le'âli'd-dürriyye fi'l-fevâ'idi'l-Hayriyye*), Şebrâmellisî'nin (ö. 1087/1676) *Hâşiyetü 'alâ Nihâyeti'l-muhtâc* adlı eseri, Muhammed b. Süleyman el-Kürdî'nin (ö. 1194/1780) *el-Fevâ'idü'l-medeniyye fi-men yüftâ bi-kavlihî min e'immeti's-Şâfi'iyye* ile *el-Fetâva'l-Kürdiyye*'si bu bölümün kaynakları arasındadır.

Modern Literatür

Modern dönemde bir mezhebe bağlanmanın gerekliliği, taklid, intikal, tettebbu'r-ruhas ve telfik konularına dair pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar; kitap telifi, doktora ve yüksek lisans tezi, makale, tebliğ gibi yayınlardır. Bunların bir kısmı tarih çalışmaları iken diğer bazıları ise günümüz tartışmalarına katkı sunma amacına matuftur.

Modern tartışmalarda önemli bir yeri olan Reşid Rızâ (1865-1935) *Muhâverâtü'l-muslih ve'l-mukallid fi mes'eleti'l-ictihâd ve't-taklîd* adlı eserinde telfik konusunu geniş biçimde incelemiştir.³⁴ Bu eseri Ahmed Hamdi Akseki *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i* ismiyle tercüme etmiştir. Bu tercümeyi Hayreddin Karaman *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri* ismiyle latinezde edip sadeleştirmiştir. Sözkonusu eserin yoğunlaştığı noktalar İslam birliği, fıkıh mezheplerine bağlılığın gerekli olup olmadığı, taklid gibi 13./19. yüzyıldan beri tartışılan konulardır. Eserde telfikle ilgili kısa bir bölüm vardır. Telfikle alakalı herhangi bir tarif verilmeden telfikin caiz olmadığı hakkındaki icmâ iddiası değerlendirilir. Reşid Rızâ'ya göre telfikle ilgili icmâ iddiaları doğru

33 Bu risalelerle ilgili detaylı bilgi üçüncü bölümde gelecektir.

34 Reşid Rızâ, *Muhâverâtü'l-muslih ve'l-mukallid ve'l-vahdeti'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'n-Neşril-Câmiât, 2007), 84-86.

değildir. Zira birçok âlim telfikin caiz olabileceğini ifade etmektedir. Bu ise icmâ iddiasını temelsiz bırakır. Daha sonra müellif mezhepler arası intikalle ilgili âlimlerin görüşlerini naklederek konuyu tamamlar.³⁵

Telfikle ilgili en geniş çalışmayı Hanbelî âlim Abdurrahman Elbânî (1877-1932) yapmıştır. *Umdetü't-tahkik fi't-taklîd ve't-telfik* adını verdiği eserinde yazar, kitabının ilk bölümünde İslam dininin fitrat ve kolaylık dini olduğunu, şeriatın genişliğini, herhangi bir müctehidin hata ile nitelendirilmemesi gerektiğini, onların hidayet üzerine olduğunu ifade eder. Sonraki bölümlerde ictihad ve taklidle ilgili meseleleri ele alır. Telfik konusuna müstakil bir bölüm tahsis eden müellif, Mer'î'nin telfikle ilgili fetvasına ve konuya ilgi duyan Hanbeli edebiyatına atıfta bulunur, diğer mezheplere mensup âlimlerin görüşlerini de değerlendirir. Çağdaşı Münîb Efendi'nin (1854-1925) taklid risalesinde telfikle ilgili ifade ettiği görüşleri aktarır. Elbânî ilkesel olarak telfikin cevazını kabul etmekle birlikte telfik uygulamasının yeryüzünde bir fesada sebebiyet vermemesi, dinin hükümleriyle oynamaya vesile olmaması, teklifi hükümlere bağlılıktan çıkılmaması gibi bir kısım şartlar öne sürer. O, çalışmasında klasik dönemdeki tartışmaları tarihî bir perspektiften değerlendirmekten ziyade kendi döneminde ele alınan telfik tartışmalarına katılmaya amaçlamıştır. Önceki Hanbelî literatürü konuyu kendi mezhepleri bağlamında değerlendirirken Elbânî referanslarını genişleterek diğer mezheplere mensup âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.³⁶

Telfikle ilgili kitap telif eden diğer bir yazar İbrâhim Hafnâvî, telif ettiği esere *Tebîrû'n-nücebâ' bi-hakikati'l-ictihâd ve't-taklîd ve't-telfik ve'l-iftâ'* ismini vermiştir. O da Elbânî gibi kitabına ictihad konusuyla başlar, daha sonra taklid ve telfikle ilgili olan bahisleri ele alır. Yazar telfikin tanımını ve şartlarını verdikten sonra telfikin hükmüyle ilgili tartışmaları inceler. Aslında onun kendinden önceki literatürü tekrarlamış olması sebebiyle konuya ciddi bir katkı sağladığını söylemek zordur.

Tettebbu'ruhas ve telfikle ilgili yapılan en önemli çalışmalardan biri Ahmed İbrâhim Fekrî'nin *Pragmatism in Islamic Law* adlı çalışmasıdır. Müellifin temel iddiası sömürge ve ulus devleti ile birlikte ortaya çıkan kanunlaştırma hareketlerinin bu iki fenomenle irtibatı olmakla birlikte bunun 11.-12./17.-18. yüzyıl Osmanlı uygulamalarıyla bir ilgisinin de bulunduğu.

35 Reşid Rızâ, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, çev. Ahmed Hamdi Akseki. Hayreddin Karaman (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974).

36 Muhammed Saîd b. Abdurrahman el-Elbânî el-Hüseynî, *Umdetu't-tahkik fi't-taklîd ve't-telfik*, thk. Hasan es-Semâhî (Beyrut: Dâru'l-Kâdirî, ts.), 202-214.